

A jogrend természetjogi szemléletének időtállósága

KUMINETZ GÉZA

Horváth Sándor domonkos szerzetes, a 20. század egyik legnagyobb magyar természetjogásza emlékének

1959-ben született Nagyatádon. Katolikus pap, teológus és egyházjogász. Posztgraduális tanulmányait Rómában a Pápai Gergely Egyetemen végezte. Jelenleg a PPKE HTK és a PPKE JÁK Kánonjogi Posztgraduális Intézet tanszékvezető egyetemi tanára.

Az emberiség a 20. század végére és a 21. század elejére — úgy tűnik — újabb szellemi, történelmi korfordulóhoz érkezett. Jóllehet az elmúlt század öröksége túl közel van ahhoz, hogy máris időtálló kritikát fogalmazhassunk meg róla, de annyi bizonyos számunkra, hogy talán az eddigi legellentmondásosabb százada volt az emberiségnek. A kapitalizmus, az imperializmus, a totális államok és diktatúrák, a nacionalizmus, az internacionalizmus, a revolúcionizmus, a militarizmus, mint az állameszme gyökeres megrontói, minden korábbinál nagyobb erővel hatottak és hatnak ma is. S ezt a látványos hatást főleg a hamis világnézetek elterjesztésének, valamint a tudományos technikai forradalomnak köszönheti. Ezek a minden eddiginél hatalmasabb fizikai és egyéb természetű befolyásoló erőket felmutató izmusok jelzik azt, hogy a mögöttünk hagyott század nem a szerves építkezés, hanem a könyörtelen evilági messianizmus, a világnézeti naivitás, a szolgaság, röviden az erőszak negatív diadalának a százada volt. Ezek az „eszmék” szinte mindent eltorzítottak, mindenekelőtt az ember valóság-erkölcsi identitását, megnyomorították személyi méltóságát, elcsenevészesítették erkölcsi tudatát, megtagadtatták vele tulajdonképpeni természetét.

Ez a minden korábbinál nagyobb elidegenedés különös erővel telepedett rá a jogrendre és az egyes jogrendszerre, ami ma is egyik fő eszköze az emberi tudat torzításának, a világban ismét egyre erősebb igazságtalanságok állandósításának. A hatalom elfajulásának ez a brutalitása sok és sokféle reakciót váltott és vált ki úgy az egyes emberből, mint a népekből. Ebben a tanulmányban mi majd csak a jogrendre vonatkozó reflexiót próbáljuk vázolni, pontosabban fel akarjuk tárni azt a helyes jogeszmét, melynek alapját az alapvetően állandó emberi természetben kell keresnünk.

A természetjogtanhoz mint a jogrend valódi megalapozásához való visszatérés, illetve annak művelése ma ismét, a fentiek alap-

ján érthető módon virágzik. A társadalmi kataklizmák, a jog el-fajulásának nyilvánvalósága, illetve a jog kiszabadítása az ökol-jog brutalitásából, a jogi szubjektivizmusból, historizmusból és relativizmusból ismét és ismét visszatérítik a gondolkodókat a mértékadó természetjogi gondolkodáshoz, jelezve, hogy a jog-rend és annak megalapozása az igazság kérdése, vagyis világné-zeti, metafizikai kérdés.

1. A jogrenddel összefüggő világnézeti problémák

¹Vö. Horváth Sándor:
*A természetjog rendező
szerepe.* Budapest,
1941, 15.

²Vö. uo. 16.

³Vö. uo. 16.

⁴Vö. uo. 16.

⁵Vö. uo. 12.

Az első megállapítsunk az, hogy a jog létezik, hat, érvényesül. Az emberi cselekvésre irányul: „az emberi művelődés alkotásai között alig van olyan, amely annyira érezhető követelményekkel lépne föl, mint a jog”.¹ Ezek a követelmények korlátozzák az egyén, az „én” szabadságát, önkényét; pontosabban kijelölik a szabadság határait. Az emberi közösség, társadalom sok hasonló követelményekkel föllépő „én”-ből áll, akiknek együtt kell megoldaniuk a lét-feladatot. Ilyen adottságok mellett szükségszerű tényezőként lép föl az egyének között az egymás igényeihez való kölcsönös alkalmazkodás. Más igényeinek tiszteletben tartása bizonyos teljesítmények, cselekedetek felmutatásában nyilvánul meg: „Cselekedeteink, teljesítményeink megítélésénél már nem elég a belső rendezettség, a tiszta lelkiismeret tanúsága, a külsőnek, magának a teljesítménynek kell szeplőtelennek lennie. Ennek egyedüli mértéke pedig a velünk szembenálló személyek tárgyi igényeinek hiánytalan kielégítése. A helyes (*rectum*) az igazságos (*iustum*) köntösében jelenik meg és a jó vagy rossz igazolása vagy rábizonyítása már nem a cselekvő személy igényei, hanem annak külső lekötöttsége, kötelességei szerint kell történnie.”² A jogrend tehát olyan követelményekkel lép föl, amelyek terhet jelentenek, mivel kiemelik az embert az egyéni élet kényelméből és megfosztják a külső felelősség elhárításának lehetőségétől. A jogrendnek ez a sajátossága problémák egész sorozatát veti föl, amelyekre „feleletet kell adnunk, ha azt akarjuk, hogy a teher elviselhetővé legyen, az új rendben pedig éppen oly otthonosnak érezzük magunkat, mint belső világunkban”.³

A probléma *egyik oldalát* az adja, hogy a jogrend az „emberi művelődés” alkotása. Az emberi szellem egyfajta objektivációja, amelynek „megalkotásánál és fejlesztésénél a művelődés tényezői alighanem nagyobb szerepet játszanak, mint a többi alakulatnál. Hiszen még anyagát sem adja a valóság olyan közvetlenül, mint a többi kultúrtényekéit”.⁴ A tudomány és a művészetek anyaga és tárgya — bizonyos értelemben — passzív adottság. A jogrend esetében csak részben helytálló ez a megállapítás. Azért, mert az igaz ugyan, hogy a „jogrend sem teremti anyagát, hanem az emberben, az egyes személyekben készen találja a jogalanyokat, azonban a nagyobb elkülönítettségben és az alakítással szemben sokkal nagyobb ellenállással, mint ez a többi kultúrtörökvés anyagánál megállapítható.”⁵ Az ember, mint joganyag és jogalany többféle forma föl vételére képes. De melyik

forma felel meg számára a leginkább? A kérdés gyökere tehát a következő: „Ki az a művész, aki ennek az anyagnak alakítására vállalkozik, honnan veszi az alakító és átalakító eszméket. Főképpen pedig milyen alapon mer hozzányúlni az emberhez, mi ad neki jogot ahhoz, hogy külön rendnek és olyan szabályoknak vesse alá azt, aki szabadsága révén mindennemű lekötöttségnek ellenállhat?”⁶ Erre a kérdésre felelet csak világnézeti (filozófiai, metafizikai) alapon adható. Az adott válaszok eltérése pedig újabb nehézséget rejt magában: „a világnézeti problémák egész sorát tartalmazzák ezek a mondatok s amint látjuk, magának a jogrendnek a jogos volta ezeknek a kérdéseknek a csúcspontja”.⁷

⁶Vö. uo. 17.

⁷Vö. uo. 17.

A probléma *másik oldala* az, hogy „a jog megterhelést jelent, s a teherviselő föltétlenül tudni kívánja, hogy miért kell a terhet vállalnia. A teher pedig kellemetlen, viselése nehéz, úgy, hogy hajlandóbbak vagyunk lerázására, mint kötelességszerű teljesítésére. Van-e valami, ami ezt a megterhelést indokolja, a teherviselést pedig kellemessé teszi, vagy legalábbis megnyugtató a kétségtől háborgó elmét és a kényszer, sőt az erőszak ellen lázadó kedélyt.”⁸ Ezt a funkciót nem képes betölteni a tapasztalati (pozitív) jog, mivel nem indokolja önmagát. Ezért a tapasztalati jogot meg kell előznie valami általánosabb, mindent felölelő hajlandóságnak, ami az embert képessé és alkalmassá teszi a jog előírta kötelezettségek elfogadására, a jog követésére. Kérdés tehát, hogy mi ez a tapasztalati jog fölött álló tényező, mi az az általános érték, amely megvilágosítja, érthetővé, elviselhetővé, kívánatosá teszi a tételes jogot? Ennek az általános értéknek a meghatározására, „természetére” vonatkozóan világnézeti alapon különböző válasz adható, amint azt a különféle filozófiai rendszerek léte, válaszai mutatják.

⁸Vö. uo. 17.

Minden tételes jogrend mögött valamilyen vélt vagy valós általános érték(rend) húzódik meg, amely az egyes szabályok megalkotásánál mint „őskép” funkcionál. Tekintettel rá születnek a tételes szabályok (törvények). A törvényhozás ezért értelmi és akarati tevékenység: „A jogrend megalkotásához éppúgy, mint minden gyakorlati igazság rendezéséhez nem elég a tisztán értelmi latolgatás. Bizonyos értelemben teremteni kell ezt a rendet, igazzá, jóvá és elfogadhatóvá kell tenni azt, ami az elméletben föltétlenül, a gyakorlatban pedig mint újabb döntés eredménye, ezek ellenkezője is lehet.”⁹ A jogalkotásnál tehát szükségszerűen lép fel a hatalmi tényező, amely a döntés meghozatalában, kihirdetésében és érvényesítésében játszik szerepet. A jog és általában véve a gyakorlati rend megalapozásához „szükséges az erő, a hatalom, ami már nem értelmi, hanem akarati ténykedést, határozatot, döntést (*decretum*) és parancsot jelent”.¹⁰ A hatalomban a jog egyik, hacsaknem leglényegesebb elemét kell látnunk. Ennek helyes meghatározásától, funkciójától függ a jogrend helyessége, érvényesülése, védelme és tisztelete. De a hatalom sem indokolja önmagát és a hatalommal is vissza lehet élni.¹¹

⁹Vö. uo. 18.

¹⁰Vö. uo. 18.

¹¹Vö. Horváth S.: *Örök eszmék* (A természetjog egyedi vonatkozásai), 213.

A hatalom méltóságának és tisztaságának megőrzése, fenntartása jelzi a jogrend világnézeti problematikájának *harmadik oldalát*: a jog és az erkölcs viszonyát. A jog előírásainak az érzékelhető megvalósítása nincs szükségszerű kapcsolatban a cselekvő belső érületével. A jog közvetlenül nem foglalkozik azzal, hogy ki milyen szándékkal teljesítette a jog szabta követelményeket. A jogalkotó tényezők részéről végeredményben „csak a tekintély és a hatalom szükséges ahhoz, hogy valami joggá váljon, vagy hivatalos nyelven szólva jogerőre emelkedjék. A teljesítő személy részéről pedig csak a jog gyakorlati megvalósítását, a teljesítést követelhetjük meg.”¹² Ebben, és talán csakis ebben az értelemben független a jogrend az erkölcsi rendtől. De a „tárgyi értelemben vett jog (*ius*) az a kiszabott valami, amiben a jog formát nyer, mintegy megtestesül, az, amit a hatalom előír, az érdekelték pedig teljesíteni kötelesek, tehát a jog mint alkotott és megvalósítandó vagy megvalósult teljesítmény, független-e az erkölcsi rendtől és annak irányító tényezőitől?”¹³ Az erre a kérdésre adott válaszok szintén különfélék.

¹²Vö. Horváth S.:

A természetjog rendező szerepe, 19.

¹³Vö. uo. 19.

2. A jog fogalma

Az emberhez természetes módon, tulajdonaként tartoznak dolgok, s ezek az ő *jussa (ius suum)*. Ezek nélkül, ezek értelmes használata nélkül nem képes valóban önmaga ura lenni, nem képes valóban birtokba venni emberi méltóságát. Hogy melyek ezek a dolgok, melyek természetes módon meg kell hogy illessék az embert, azt a bölcsesség állapítja meg. Azt pedig, hogy ezek a dolgok ténylegesen az ember birtokába kerüljenek, az igazságosság erénye, illetve a jogrend biztosítja. Az igazságosság, mint erény, feltételezi a helyes szándékot és a másnak járó cselekedet helyességét. Ebből adódóan az igazságosság a jog leánya, s nem fordítva (*iustum, quia jus*).¹⁴

¹⁴Vö. J. Hervada: *Kritikai bevezetés a természetjogba*. Budapest, 2004, 42.

A jognak tehát szoros kapcsolata van a fentiekből adódóan az igazságossággal, a törvénnyel (norma) és a hatalommal. Ezek jelentik a jog karakterisztikus jegyeit. Ezért a jog és az igazságosság, a jog és a törvény, valamint a jog és a hatalom (tekintély) viszonyának (*relatio*) elemzése révén kell megfejtenünk a jog lényegét.

2. 1. A jog és az igazságosság viszonya

Aquinói Szent Tamás egészen szoros kapcsolatot látott jog és igazságosság között.¹⁵ A jog fogalmát egyrészt az igazságosságból vezette le (*iustitia – iustus – ius*), másrészt az igazságosságot a jog jegyének bevonásával határozta meg. Ez azt jelenti, hogy a jog és az igazságosság rendszerében korrelatív fogalmak: a jog az igazságosság erényének a tárgya, az igazságosság pedig az az erény, amely mindenkinek megadja a magáét, vagy a maga jogát. Az igazságosság, amiben valamiféle egyenlőség van. Ez az egyenlőség háromféle lehet a megadandó dolog fajtája szerint: 1. azonosság, amikor ugyanazt a dolgot adjuk vissza. 2. egyenértékűség, ha a dolog nem ugyanaz, de azonos mind mennyiségileg és minőségileg és 3. arányosság.¹⁶

¹⁵Vö. Gecse G.: *Iustitia. Aquinói Tamás tanítása az igazságosságról. Világosság (1972)* Melléklet 4.

¹⁶Vö. J. Hervada: i. m. 45–46.

Tudjuk, hogy az igazságosság rendezi nemcsak az egyes emberek egymás közti viszonyait (*iustitia commutativa*), hanem a

¹⁷Vö. Horváth S.: *Társadalmi alakulások és a természetjog*. Budapest, 1942, 31.

¹⁸Horváth Sándor a következőképp definiálja az államot: „Amennyiben az emberi társadalom (...) önrendelkező alannyá fejlődik, tehát kiképződik benne az egységesítő, szervező és újjáalakító tényező, amelyet a közjó megvalósítására irányuló hatalomnak mondunk, akkor államot alkot. Az állam tehát a kettőnek — a sokaságnak és a hatalomnak — szintetikus összetétele — röviden a személylévált és személy gyanánt föllépő társadalom.”

Vö. Horváth S.: *Örök eszmék*, 297.

2. 2. A jog és a törvény viszonya

2. 3. A jog és a hatalom viszonya

társadalom egészének a tagjai iránti kötelezettségeit (*iustitia distributiva*), sőt, ezeknek adja a keretét az ún. törvényes igazságosság (*iustitia legalis*), melyet Horváth Sándor szociális igazságosságnak is nevez. Sőt, szerinte a szociális igazságosság a jog egyik alapvető forrását, sőt valamiképp magát a jogot jelenti, mivel a következőket állítja róla: „jog ez a szónak igazán régi tősgyökeres értelmében. Mert így a jog azonos az igazsággal, azaz, amit a jogforrás kimér és aminek tiszteletét és föltétlen megvalósítását tett, cselekedet formájában való megjelenését minden körülmények között megkívánja. A természet Ura mérte ki ezt a köz igazságot. Jog ez, mivel ehhez kell idomulnia minden közöségnek, ha a természet védelme alatt akar állani és embernevelő, emberboldogító állandó intézmény szándékozik lenni. Jog ez, mivel a természet Ura szentesíti, az Ő akarata ad neki erősséget és sérthetlenséget. Jog ez, mivel a föltétlen romlás és pusztulás fenyeget minden társadalmi alakulatot, amely nem ennek tiszteletében születik, vagy nem ennek formáló erejében akar élni. Jog ez, mivel a társadalom elemei a természet szentesítésére hivatkozva megkövetelhetik, hogy csakis olyan közösségek tagjai lehessenek, amelyekben a szociális kötelék fúzi össze őket szerves egységgé és egészé. Jog ez, mivel előljáró és alattvaló, kormányzó és kormányzottak gyanánt állítja szembe és rendezi a sokaságot, úgy, hogy ezek a *iustitia legalis* nevében állíthatnak föl követelményeket, amelyek szerint mindkét félnek élnie és irányulnia kell. Jog ez végül, mivel a természet Ura minden olyan alakulatot, amely a szociális igazságosságot nem ismeri, törvénytelennek, jogtalanak nyilvánít és az erkölcsi világ korcs szülöttének tekint.”¹⁷

A mindennapi tapasztalat alapján az a jog, amit a törvény előír. A jog alapja pedig az igazságosság, az *aequalitás*. Így a törvény mintegy kiméri, megszabja az igazságosságot, a jogot, tehát konkretizál az adott körülmények figyelembe vételével. Ezért mondja Szent Tamás, hogy a „*lex est aliquid rationis iuris*”. Ebben az összefüggésben a törvény úgy jelentkezik, mint a jog mértéke, szabályozója, alapja és forrása. Tehát ami a törvény irányításának megfelel, ami a törvény szerint valakit megillet, az a jog. Így tárgyilag minden jog megegyezik valamely törvénnyel, jogi előírással.

A hatalom az a szerv, amely kiméri a jogot, törvényt alkot az igazságosság szerint és szükség esetén kényszerít a jog követésére. Minden jogrendszer mögött valamilyen hatalom áll. A hatalom (*potestas*) szoros, de nem kizárólagos kapcsolatban van az állammal,¹⁸ sőt az állami élet alapja, formai tényezője ez, tudniillik a hatalom. Az állam személyi méltóságot jelöl, ebbéli méltósága az önrendelkezésben nyilvánul meg. Az önrendelkezés — mint szabad akaratnyilvánítás — föltételezi a közjó konkrét meghatározását, a megfelelő eszközök és utak kiválasztását, azaz a törvényhozás, az

¹⁹Vö. Horváth S.:
Örök eszmék, 290.

igazságszolgáltatás (a bírói és a végrehajtói hatalom is) és a honvédelem gyakorlását. E hármas funkció érvényesítéséhez szükséges a hatalom, amelyen azt az értelmi és akarati hatóerőt (*potentia*) értjük, amely „a társadalom elemeit összetartja, a szétmállástól megóvjá, a bennük rejlő energiák centrifugális törekvéseit megakadályozza, s a közjó szolgálatába hajtja”.¹⁹

3. Az emberi természet fogalma

²⁰Vö. J. Hervada:
i. m. 100–101.

²¹Vö. J. Hervada:
i. m. 128.

Az emberi természetnek, mint joganyagnak az elemzéséből tulajdonképpen azokra az alapvető antropológiai állandókra, adottságokra és képességekre, egzisztenciális célokra következtethetünk, amelyek kijelölik és behatárolják a jogrendezés lehetőségeit. Másképp fogalmazva van egy úgynevezett természetes jogrend, amit mi természetjognak nevezünk, s ez alapvetően nem változik, amíg az ember más fajú nem fejlődik. Ebből a szempontból a történetiségről azt kell megállapítanunk, hogy az nem képes az ember alapvető antropológiai állandóit megváltoztatni, csak azok különböző kifejezési módjait jelenti. Az emberi természet megtartja története során is önazonosságát.²⁰ Az ember tehát eredendően jogalany, s ez az alapja annak, hogy az egyén ténylegesen is konkrét jogok és kötelességek alanya lehessen. Ennek az eredendő jogalanyiságnak tartalma pedig nem más, mint a természetjogok összessége, illetve ezeknek a jogoknak a pozitív jogi szabályozásának szükségessége.²¹

Hogy konkrétan mik ezek az úgynevezett antropológiai állandók, többféle séma áll előttünk, akár Horváth Sándor felsorolásában, akár más szerzők tollából. Horváth egyrészt arról beszél, hogy az ember eredendő jogalany, s mint ilyennek joga és kötelessége létének, a fajnak fenntartása és tökéletesedés. Ez utóbbin nem pusztán diploma szerzését érti, hanem a vallás-erkölcsi értelemben vett jellem kialakítását és az ilyen jellem tevékenységét. Egy másik Horváth Sándor-i tipológia alapján az ember, mint joganyag, jogosult és kötelezett a jogrendezésre, vagyis a szó általános értelmében vett nevelésre. Erre a nevelő feladatra jogosultak és kötelezettek főleg a szülők, a haza és a nagy természet (ez utóbbi két esetben analóg értelemben beszélhetünk nevelésről, mivel a nevelők mindig konkrét természetes személyek). A nevelés során az ember ugyanakkor nem eszköz, vagy tárgy, hanem eredendő méltósággal rendelkező alany, aminek alapja az istenképesség. Ez a vonás az alapvető egyenlőséget is jelenti az emberek mint emberek között. Ám létezik majdnem hasonló erővel az egyenlőtlenség is az egyes emberek között, amit a különböző talentumok, az eltérő szorgalom és tényleges lehetőségek fémjeleznek. Ám ez a különbözőség nem törölheti a szociális igazságosságot a jogrendezés során. Az emberi személy lényegében társas lény, ezért csakis a közösségben tud kibontakozni. Emiatt az egyénnek sajátos kötelességei is vannak a közösséggel, a szülőkkel, a hazával és az állammal szemben. Viszont az államnak garantálnia kell nemcsak a jog előtti egyenlőséget, hanem az azonos elbírálást is.

Más tipológia alapján az embernek sajátos késztetési vannak, melyek szintén az ön- és fajfenntartásra, valamint a kultúrálódásra irányulnak. Ezeket a késztetéseket (szándékosan nem használjuk az ösztön szót!) a reflektáló ész felismeri, és ezek ismeretében határozza meg önmagát. A mai antropológusok kifejezései szintén ezeket a tendenciákat sejtetik az alábbi kifejezésekkel, mint hogy az ember „világra nyitott lény”, hogy az ember „excentrikus pozíciójú”, hogy az ember „hiánylény”, akinek mégis „ösztönfeleslege” van, hogy az ember „önmagát teremti és alakítja” stb.²²

²²Vö. Nyíri T.: *Az ember a világban*. Budapest, 1981, 7–16.

4. A természetjog fogalma és viszonya más normarendszerekhez

²³Vö. Horváth S.: *A természetjog rendező szerepe*, 63.

²⁴Itt is többféle felosztás lehetséges. Csak utalunk egy másikra. Javier Hervada szerint a természetjogot alkotó jogok az alábbiak: Azok a jogok, melyek 1. „az ember létét, képességeit és szándékait alkotják. 2. azok a műveletek, amelyek az ember természetes céljának elérését célozzák, 3. azok a javak, melyek ezeknek a műveleteknek a tárgyai.” Vö. J. Hervada: *Kritikai bevezetés a természetjogba*, 97.

²⁵Vö. J. Hervada: i. m. 108.

²⁶Vö. J. Hervada: i. m. 186–187.

Az eddigiekből kiderült, hogy a természetjog kategóriája nem elvont, „logikai általánosság”, amelyet adott esetben elő lehet húzni, tetszés szerinti tartalommal megtölteni, hanem sajátos és változatlan, illetve változhatatlan tartalommal rendelkező normarendszer. Horváth meghatározása szerint „az embernek mint joganyagának elemzéséből leszűrődött, természete hajlandóságainak mibenlétéből és működéséből elvont szabvány, amely a természet útmutatását közvetíti, hogy milyen elvek szerint kell a gyakorlati életet be rendezni és amely a pozitív jognak és jogalkotásnak átfogó értékeit és irányító tényezőjét képviseli”.²³ Útmutatásai tartalmilag az ember önfenntartására, fajfenntartására, tökéletesedés utáni törekvésére vonatkoznak. Tartalmának kifejtése meghaladja tanulmányunk kereteit,²⁴ ezért itt csak röviden utalunk a fontosabbakra: 1) az egyén biológiai, pszichikai, lelki és szellemi szükségleteinek biztosítása, mely az anyagi és szellemi, illetve a vallási javakhoz való jogban ölt testet. Joga van az egyénnek a szülőkhöz, a hazához, mivel ezek azok a természetes tényezők, melyek közvetítik számára az emberré levés eszközeit. Az egyénnek joga van a váláshoz, házassághoz, a munkához, joga van ahhoz, hogy valódi jogállamban, jogbiztonságban éljen. Ezek a jogok természetesen feltételezik a vonatkozó kötelezéseket is.

Ahol ezeket az alapvető jogokat és kötelezettségeket nem tisztelik (tagadják, támadják, mellőzik), ott igazságtalanság van. Épp ezért, ezeknek a jogoknak a tisztelete és érvényesítése „nem egyszerűen politikai választás vagy az érdekek társadalmi harcának kérdése, hanem az igazságosságé a szó valódi értelmében”.²⁵

A természetjog kikényszeríthetőségével kapcsolatban pedig azt kell mondanunk, hogy mivel ez is valódi jog, tehát szükség esetén, csakúgy mint a tételes jog, kikényszeríthető. Amennyiben valamely konkrét jogrendszer kihagy valamely természetjogi normát a törvényeiből, vagyis ha nem deklarálja azt, akkor csak védelemben nem részesíti, de annak érvényét nem tudja befolyásolni. Érvényét nem, csak az érvényesülését. És természetesen csak az érvényesíthető, ami az ontológiai rendben érvényben van.²⁶

A természetjog mint normarendszer szoros kapcsolatban van más normarendszerekkel. Elsősorban a pozitív joggal és az erkölcsi, valamint az örök törvénnyel.

4. 1. A természetjog viszonya a tapasztalati joghoz

A természetjogi gondolkodást tulajdonképpen a tapasztalati jog léte (és eltorzult léte) hívta életre. Nem indokolja önmagát. Az egész jogrenddel kapcsolatban az alapkérdés a következő: mi a jog alapja, eredete, célja, legbensőbb természete. Miért van egyáltalán jog? Mi a jog létezési módja? Honnan származik a jog? Ezekre a kérdésekre választ a természetjog kategóriájának kifejtésével adhatunk. A természetjog fogalma és tartalma a jogbölcselet mindent átfogó kategóriája, fogalmi összegezésének csúcsa, illetve értékelésének alapja. A tapasztalati joggal összevetve Horváth Sándor nyomán hét alapvonását különböztetjük meg: 1) A természetjog mint jogforrás a pozitív jogalkotás számára. Ha a természetjog a jogrend alapja és célja, akkor benne foglaltatnak a tapasztalati jogalkotás legfőbb elvei. Ezek azok „az előképek, minták, mintegy általános modellek, amelyek képerre és hasonlatosságára kell a konkrét szabályokat kialakítani, amelyekre a jogalkotó tényezőknek tekintettel kell lennie”.²⁷ Röviden: a természetjog „norma normans”, a tapasztalati jog pedig „norma normata”. 2) A természetjog és tapasztalati jog egymást föltételező fogalmak. A kettő csakis együtt tudja ellátni a jogrendezés „emberi színvonalon” történő feladatát. Önmagában szinte egyik sem életképes. A természetjog egészen általános elveket, útmutatást ad, ami a mindennapi élet szabályozására nem elégséges. A természetjogi normák konkretizálását, körülményekhez adaptálását a pozitív jog végzi el az illetékes hatalmi szervek döntése révén. 3) A pozitív jog, mint részesedés (*participatio*) a természetjogban. A pozitív jog mintegy konkretizálja és az adott történelmi, társadalmi körülmények között aktualizálja a természetjog útmutatásait. A pozitív jog léte, értéke a természetjogban gyökerezik; s abból, mint alapból, tetszőleges mélységben merít, de tartalmát teljesen sohasem tudja kimeríteni. A természetjog olyan alapkategória tehát, amely mindent értelmez, de őt magát ebből a szempontból már nem lehet általánosabbra visszavezetni. Erre utal a természetjog fogalom heurisztikus jellege, ami azt jelenti, hogy mintegy benne és vele fedezzük fel a jogrend törvényszerűségeit.²⁸

4. A természetjog, mint kritikai funkció. Kétféle értelemben funkcionál a természetjog kritikai normaként a pozitív joggal szemben: 1) A jogalkotó önkényét korlátozza. 2) Az adott pozitív normák elavulása esetén a természetjog nevében lehet érvelni újabb, a társadalmi életet jobban követő, igazságos normák életbe léptetése mellett. A történelem során számos jogrendszer szolgált arra, hogy igazságtalan, hatalmi érdekeket képviseljen, tartósítson. A hatalomvágy, a kizsákmányolni akarás, az önzés stb. megrontja a jogot. A természetjogi normákkal érvelni lehet és kell e visszásságok ellen. Követelni azonban joggal csak a természetjog alapján lehet és kell az alapvető jogok-kötelességek tiszteletben tartását, garanciáik biztosítását. A társadalmi, gazdasági, történelmi viszonyok lassabban-gyorsabban, de változnak. A jogrendszer önmagában merev, statikus valóság. Az a feladata, hogy bizonyos magatartásokat fenntartsion, őrizzen,

²⁷Vö. Horváth S.:
A természetjog rendező szerepe, 60.

²⁸Ennek a fogalomnak a feltétlen megtartására a jövőben is szükség van, épp heurisztikus jellegéből adódóan még akkor is, ha a természetjog tartalma egyre pontosabb meghatározást nyer az úgynevezett alapvető emberi jogok nyilatkozataiban. Vö. E. Schockenhoff: *Naturrecht und Menschenwürde*, 14–18.

megköveteljen. A megváltozott körülmények között elveszíti életképességét a jog, ha nem változtatnak rajta. Még akkor is, ha végeredményben összhangba hozható a természetjogi normákkal. Újra meg kell vizsgálni „helyességét” (*rectitudo*). Ebből a szempontból a jog is állandó kritika tárgya. A mindenkori hatályos jog felülvizsgálata csakis a természetjogi elvek fényében lehetséges. Ez a törvény igazságosságának, helyességének kritériuma. Ha valamely tételes törvény ellentétes a természetjoggal, nem tekinthető érvényes, hatályban levő jogi előírásnak. 5) A természetjog, mint a tapasztalati jog legitimitációja. A természetjognak ez a funkciója a pozitív jog vonatkozásában bizonyos értelemben az előbbinek az ellentéte. Ha ugyanis a törvényhozó által hozott törvények visszavezethetők a természetjogi normákra, velük nem ellentétesek, akkor ezzel igazolható az adott törvény helyessége. Így a természetjog mintegy legitimálja, szentesíti a tapasztalati jogot. Igazolja jogosságát, megindokolja szükséges és ésszerű voltát. Értelmessé teszi követését (*motivum*). Vigyázni kell azonban a legitimitációval. „Ideológiává válik, gátolja az életet, ha nem párosul a kritikai funkció kellő érvényesítésével.”²⁹ 6) A természetjog, mint az alapvető emberi jogok kodifikációja: A természetjog általánosságánál fogva olyan normákat tartalmaz, amelyek minden emberre nézve, minden kor számára kötelezőek. A békés társadalmi élet garanciái. Csak egyféle természetjog és természetjogi normarendszer lehetséges, feltéve, ha meg kívánunk felelni annak az igazságnak, hogy a lét rendjében csak egy és egyetlen rendje van az igazságnak. A természetjog előírásai tehát akkor is igazak, kötelezőek, ha a hatalom visszaél helyzetével, vagy ha a pozitív jog hiányosnak mutatkozik érvényesítésükben, vagy ha az erőszak (*violentia*) megfoszt tőle. Ezért vallja a természetjogi gondolkodásmód azt, hogy a jognak nem lényege, hanem csak alkotó része a külső kikényszeríthetőség. Azaz elismeri, hogy a hatályos jogalkotáshoz, a jognak hathatós voltához és végrehajtásához általában szükséges a kikényszeríthetőség, mint integritás elem, de nem ez a vonás adja valaminek a jogi jellegét. Más dolog a jognak a lényege és ismét más dolog a jognak érvényesítése. Csak az érvényesítéshez szükséges a kényszer. Abban az esetben tehát, ha természetjogi alapelvek nem kerülnek bele a mindenkori hatályos jogba, ezzel nem szűnik meg azok jog mivolta. Ez legfeljebb azt jelenti, hogy jogi jellegüket az adott jogrendszer nem ismeri el, vagy közömbös irántuk. Érvényesítésüket tehát kényszerítő erejével nem támogatja. A természetjogban a „jog minden követelményét megtaláljuk, csak talán nem egyszintű meghatározásban (*univoce*), hanem magasabb rendű valóság és létformában”.³⁰ 7) A természetjog mint a társadalmi igazságosság és szociális szeretet szavatolója. A társadalmi élet békéjének, őrzésének, kibontakozásának garanciája a természetjogi normákra épülő jogrendszer.

Végeredményben azt kell mondanunk, hogy az emberi személy olyan ontológiai felépítésű, hogy adottság és feladat szá-

²⁹Vö. Horváth S.: *Örök eszmék*, 263.

³⁰Vö. Horváth S.: *A természetjog rendező szerepe*, 61.

mára az, hogy önmaga ura legyen, s ennek megvalósítása érdekében természetes és elidegeníthetetlen jogok és kötelezettségek alanya. Ezek a jogok és köteleességek az egyes jogrendszerek tételes jogalkotásában kell, hogy testet öltsenek a társadalmi és történelmi körülményeknek megfelelően. Ezért minden tételes jognak szükségképp van természetes alapja.

4. 2. A természetjog viszonya az erkölcsi rendhez

Itt két kérdés tisztázandó: az egyik a természetjog és a természetes erkölcsi törvény viszonya, a másik pedig a jog és az erkölcs relációja általában. Amint a jogi előírások visszavezetendők a természetjoghoz, úgy az erkölcsi törvényeket is vissza kell vezetnünk immanens alapjukra, az úgynevezett természetes erkölcsi törvényre, különben ismét kicsúszik a norma alól annak objektív igazságértéke.³¹

³¹Természeti törvényen a legalapvetőbb erkölcsi elvek foglatatát értjük, amely emberi természetünkben, személyes voltunkban gyökerezik és a kinyilatkoztatástól függetlenül is egyetemesen kötelező tételekben fogalmazható meg.

Vö. J. Hervada: i. m. 147–148.

Ebben a vonatkozásban a természetjog része az erkölcsi törvényeknek, mégpedig a személyek közötti vonatkozásokat tartalmazó része (*iustitia ad alterum*). A jog nem az egyéni cselekedetek belső vonatkozásait (alany, tárgy, szándék, lelkiismeret, körülmények) szabályozza, hanem az egyéni cselekedetnek a külvilághoz, a másik személyhez való viszonyát. Ezért minden természetjogi norma egyúttal természetes erkölcsi norma is, de nem minden természetes erkölcsi norma természetjog. Ez az alaptétel azt is jelenti, hogy a jog az erkölccsel igen szoros kapcsolatban áll, hisz része annak. A jog, mintegy védőgátja az egyéni és társas önkénynek, épp azáltal, hogy a természetjoggal nem ellentétes törvények lelkiismeretben köteleznek. De nem a jog által kilátásba helyezett szankciótól való félelem miatt, hanem ésszerű voltukból adódóan. A jog ugyanakkor nem az erkölcs egyfajta minimuma, mivel a jog igen sok esetben „nem követeli meg az erkölcsi minimumot sem. Hogy valaki iránt emberséges érzülettel legyek, hogyha minden nehézség nélkül enyhíthetek nagy szenvedésein, vagy megmenthetem az életét, ezt megtegyem, ezt az erkölcs, mint legkevesebbet, megkívánja tőlem. Ha valaki iránt gyűlöletet érzek, ha a törvényes formák között ártalmára vagyok, akkor nem teljesítettem azt, amit erkölcsileg mint legkevesebbet meg kell tennem a felebaráti szeretetre vonatkozólag, holott még mindebbe a jog nem szól bele. Nagyon sokat vétettünk a felebaráti szeretet ellen anélkül, hogy a jogot megsérténém. Más esetekben pedig a jog sokkal többet követel, mint az erkölcsi minimumot.”³²

³²Vö. Bognár C.: *Értékelmélet*. (Szent István könyvek 14.), Budapest, 1924, 53.

A jog és az erkölcs vonatkozásában a következő megállapítások érvényesek: 1) A jog és az erkölcs egymástól szétválasztható, de nem független valóságok. A pusztá jogrend nem képes hatékonyan szabályozni egy társadalmi alakulatot, s benne az egyént, mert a társadalom és benne az egyén személyi kiteljesedésének a jog csak szükséges, de nem elégséges feltétele. Elengedhetetlen szerepet játszanak itt a morális tényezők is, illetve a nevelés. A törvény teljesítése, megvalósítása, mivel az a köz javára történik,

³³Vö. Horváth S.:
A természetjog rendező
szerepe, 66.

az egyén, a közösség számára lelkiismeretben kötelez, tehát „a jogot sohasem lehet függetleníteni a benső adottságoktól és erőktől, ha mégoly önálló területet képvisel is önmagában”.³³ A kötelezettség, a *debitum* pedig erkölcsi kategória is, sőt, elsősorban az. Más vonatkozásban is szoros kapcsolat van a jog és erkölcs között: „A jogrendező tényező tehát csak akkor szab meg igazságot, ha döntései megfelelnek közvetlenül a természetjognak, közvetve pedig az örök törvénynek. Ez ránézve nemcsak tanács, hanem szigorú kötelesség. Ezért, ha a benső viszonylathoz különböző normákat szab is ki, említett kötelessége révén állandó kapcsolatban marad az erkölccsel, úgy az egyetlen örök törvény, mint ennek szigorú parancsa által, amely föltétlenül leköti, s nem a saját akarátát, hanem az örök törvénytől mértékelt akaratot teszi meg a törvényalkotás legfőbb tényezőjévé.”³⁴ A jognak kell továbbá adott esetben védelmeznie az erkölcsi rend súlyos megsértését. A szakmai, politikai, stb. erkölcsi vétségek alkalmatlanná tehetnek személyeket bizonyos hivatalok ellátására. Így megfoszthat a jog egy szülőt a gyermeknevelés jogától, amennyiben az arra erkölcsileg alkalmatlanná vált, vagy orvosetikai vétségek, jogászeti vétségek miatt törölhetnek orvosokat, jogászokat az orvosi, illetve jogász kamara tagjai közül. Ilyen esetekben az erkölcsi előírások kellő védelmét csakis a vonatkozó jogi szankciók biztosíthatják.

³⁴Vö. uo. 66.

4. 3. A természetjog viszonya az örök törvényhez

A természetjogot úgy ismertük meg, mint a tapasztalati jogalkotás alapját, végső immanens lehetőségi feltételét. Am a lét részesedett valóság, amely létalapjától, Istentől függ. A teremtett valóság mind léteiben, mind működésében, mind fennmaradásában függ teremtőtől. Ezért a természetjog is részesedett valóság, tehát nem indokolja önmagát. Elemzése „elvezet a legfőbb transzcendens törvényhozóhoz is, akinek eszméiben szentesül, nyer erőt és sérthetlenséget”.³⁵ A keresztény gondolkodás Isten örök eszméit a természet jog és az erkölcs vonatkozásában örök törvénynek (*lex aeterna*) nevezi.

³⁵Vö. uo. 63.

A természetjog elmélet sajátossága, aktualitása

³⁶Ennek az elvnek az el-
lentéppárja az „auctoritas,
non veritas facit legem”.
Természetesen ugyanúgy
szükség van az igazság-
ra, mint a tekintélyre.
A tekintélynek azonban
nem szabad eltávolodnia
az igazságtól, a termé-
zetes jogrendtől.

Összefoglalásképpen ez a jogeszme végeredményben visszavezeti a jogot a tartalmában egy és egyetlen jog-, illetve erkölcsi rendre, mely az emberi természetben rejlik, illetve ennek szakrális alapjára, az Istenre. Amennyiben a jog és a mögötte álló hatalom elveszti ennek az egy és egyetlen jogi- és erkölcsi rendnek kifejező, kibontakoztató és védelmező funkcióját, úgy teret ad az önkénynek, ami igazságtalanságot, háborúságot, békétlenséget fog teremni. S ez a legnagyobb veszély és vész ma és mindenkor az egyénre, a társadalomra és végeredményben az egész emberiségre egyaránt. Ezért a tomista ihletésű természetjog-tan mindig és mindenki számára és minden korban aktuális, de sohasem pusztán aktuálpolitikai kérdés, mivel a „veritas, non auctoritas facit legem” elv (az igazság, s nem a pusztá tekintély alkotja a jogot elv) képezi alapját.³⁶